

**К.М. КОВАЛЬОВА, доцент,
Донецький державний інститут штучного інтелекту;
В.А. МАЛЯРЧУК, доцент, ДГТУ**

ДИНАМІКА ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ І ПЕРСПЕКТИВИ ВСТУПУ УКРАЇНИ У СОТ

У рамках інтеграційних устремлень України, спрямованих на входження в європейські економічні структури, вступ у Світову організацію торгівлі (СОТ) є стратегічним. Приєднання до СОТ дозволить Україні вирішити два фундаментальних завдання. По-перше, забезпечити незворотність ринкових трансформацій шляхом реалізації принципу «порівняльної переваги», що ігнорувався в умовах планової економіки з її принципом «самодостатності». По-друге, одночасно створити реальні передумови для досягнення статусу асоційованого члена Європейського Союзу (ЄС), оскільки проведена адаптація українського законодавства в сфері торгових відношень усунула б основні розбіжності в сфері діяльності ЄС, яка є пріоритетною.

Кроссекторний характер реформування зовнішньої торгівлі потребує не тільки одночасної модернізації фінансової й інвестиційної політики, але й поглиблення співробітництва з міжнародними економічними організаціями, реструктуризації всієї економіки, спрямованої на розвиток тих галузей виробництва, що можуть стати частиною глобальної економічної системи. Інакше кажучи, Україні потрібно вирішувати проблеми закриття або істотного скорочення секторів, що виробляють неконкурентоздатну продукцію, і прискореного розвитку тих секторів, що можуть забезпечити «порівняльну перевагу». Оптимізація структури українського імпорту й експорту - це завдання не одного десятиліття. Водночас, цей процес може бути істотно прискорено, якщо принципи реформування будуть узгоджені зі світовими правовими стандартами.

Метою даної роботи є аналіз динаміки зовнішньоторговельних операцій України і виявлення необхідних структурних змін, неминучих при подальшій лібералізації торгового режиму відповідно до принципів СОТ і ЄС.

Процес глобалізації світової економіки формує нову логіку глобальних правил для країни, яка діє на ринку. Оскільки фірми, особливо транснаціональні корпорації, усе більше інтернаціоналізують виробництво і систему розповсюдження товарів і послуг, економіки окремих країн усе більш інтегруються в глобальний економічний простір. Сьогодні посткомуністичні країни входять також і в необмежений простір нових технологій і відповідних сфер діяльності, що по суті є глобальними, а не національними. У цій безмежній інформаційній економіці неможливо діяти поза багатосторонньою системою правил. Курс на швидке приєднання України до системи СОТ дозволить не залишитись осторонь світових процесів глобалізації і стати на шлях оздоровлення вітчизняної економіки. Разом з тим, чим довше Україна буде затягувати та відкладати необхідні трансформації, тим менше шансів буде залишатися на те, що входження до європейських економічних структур взагалі можливе.

Динаміка зовнішньоторговельних операцій

Україна посідає 32-е і 33-е місце серед 50 лідируючих світових експортерів і імпортерів. Український експорт і імпорт, за оцінкою СОТ, складав в 1999 р. відповідно 12,6 і 14,7 млрд. дол. США.

При цьому, доля українського експорту й імпорту не перевищує 0,3% світового експорту й імпорту, що принаймні в два рази нижче показників таких країн, як Польща, Угорщина і Чехія [7, с.136]. Цікаво, що за даними Національного банку України, український експорт і імпорт складав 20,3 і 21,4 млрд. дол. США в 1998 р. [4, с.18]. Якщо цифри, що їх наводять СОТ і НБУ узгоджені, можна зробити висновок про катастрофічне падіння зовнішньоторговельних операцій України за 1999 р.

Незважаючи на те, що лібералізація зовнішньоторговельного режиму розглядалася західними аналітиками як одне з досягнень українських реформ у період до 1997 р., наступне гальмування лібералізації і проведення нових протекціоністських заходів призвело до того, що Україна виявилася однією з останніх за цим показником навіть серед більшості країн СНД. За рейтингом МВФ, коефіцієнт рівня обмежень зовнішньоторговельного режиму в Україні вищий, ніж у Росії, Молдові, Вірменії, Грузії, Казахстані, Киргизії, не згадуючи вже про Естонію, Литву і Латвію [8, с.71]. Таким чином, торговельна політика України знаходиться на етапі трансформації поряд із такими країнами, як Беларусь і Азербайджан [5, с.57].

Співвідношення експорту й імпорту України коливається на рівні 0.95-0.93 із неухильною тенденцією скорочення як експорту, так і імпорту (див. діаграму). Необхідно звернути увагу на те, що скорочення експорту пояснюється рядом об'єктивних причин, такими як наслідки кризи 1998 р., торгові «війни» із Росією, неконкурентоспроможність українських товарів, а скорочення імпорту, у першу чергу, - жорсткістю торгового режиму України, системою тарифних режимів, введенням акцизів, позаекономічними методами регулювання.

Основними торговими партнерами України залишаються країни колишнь-

ого СРСР, в першу чергу Росія. Незважаючи на те, що торговельні операції з країнами СНД послідовно скорочуються, експорт України в ці країни складає біля 50% [8, с.77]. З одного боку, це позитивна тенденція, що свідчить про початок процесу диверсифікації, а з іншого, - темпи такої диверсифікації незадовільні - лише 16% українського експорту було переорієнтовано на нетрадиційні для країни ринки (див. діаграму). Особливе значення у зв'язку з цим процесом для України мають партнерські стосунки з Китаєм і Туреччиною, експорт до яких зріс у півтора рази.

Тенденція зростання спостерігається в українському експорті й в інші не-СНД країни. Йдеться про таких основних торгових партнерів України, як Німеччина, Польща, США, Італія і Словаччина. Темпи зростання українського експорту в ці країни коливаються в межах 20% у рік [8, с.71-83]. Проте, як показують розрахунки, експорт товарів у США й Італію носить реверсний характер і, у цілому, доля українського експорту навіть до країн - основних торговельних партнерів є вкрай незначною. По розрахунках на 1997 р., український експорт у Німеччину склав 2,8% всього українського експорту товарів і послуг, у Польщу - 1,9%, у США - 1,5%, в Італію - 2,1% , в Словаччину - 1,4%. В той же час український експорт у Росію складав 19,2% (див. діаграму), а експорт України до країн ЄС не перевищував 7%. Для порівняння - експорт Польщі, Угорщини і Чехії в країни ЄС складав 1997 р. від 53 до 63% загального експорту цих країн [6, с.12-13].

У структуру українського експорту входить в основному металопродукція - 38,3%, продукти хімічної промисловості - 13,1%, продукти машинобудування, включаючи продукцію незавершеного циклу, - 12,8% і енергоносії - 7,4%, продукти харчової промисловості і сільського господарства - 11,7%

[8, с.123]. Отже, основна частина українського експорту входить у групу «стратегічних» товарів за концепцією зовнішньої торгівлі ЄС і регуляціями СОТ, підлягає квотуванню, або є предметом високого імпортного мита з боку більшості європейських країн і США. Домовитись про скорочення експортних обмежень з боку ЄС без вступу України в СОТ неможливо, оскільки, по-перше, усі країни ЄС керуються засадами СОТ у своїх торговельних стосунках з країнами, що не є членами ЄС, а, по-друге, Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УСП) так і залишиться на папері без приведення українського зовнішньоторговельного законодавства у відповідність з принципами СОТ [2, с.13-15].

Таким чином, без кардинальних змін у найближчому майбутньому не очікується ні істотного збільшення росту українського експорту, ні позитивного торгового балансу, оскільки тенденція темпів зростання імпорту товарів і послуг в Україну перевищує аналогічну тенденцію для експорту (див. діаграму 1). Не очікується і значних змін в експорті до країн ЄС, оскільки лише Німеччина є єдиним найбільш значимим торговельним партнером України серед країн-членів ЄС. Водночас буде зберігатися величезний, майже в 4 млрд. дол., торговельний дефіцит в стосунках з Росією, що пояснюється насамперед залежністю України від поставок енергоносіїв із Росії, а також орієнтацією останньої на підтримку внутрішнього товаровиробника.

Більш того, без переходу до застосування правил СОТ у зовнішній торгівлі буде відкладено реструктуризацію української економіки за принципом «порівняльної переваги», гармонізацію українського законодавства, в тому числі податкового, створення ефективної інституційної структури для міжнародного

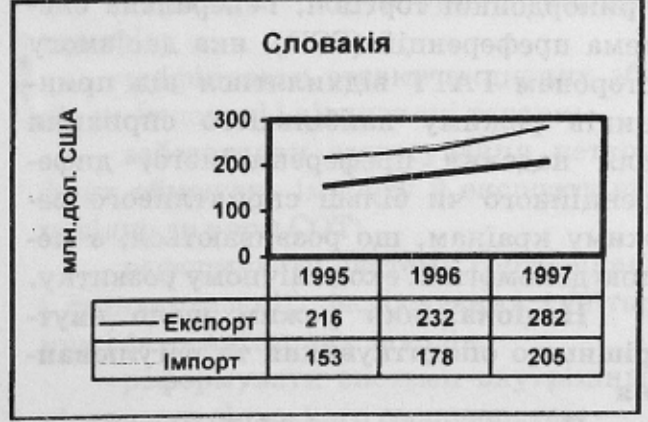
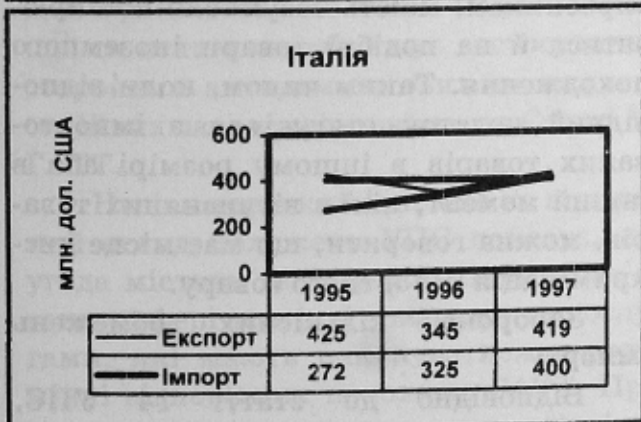
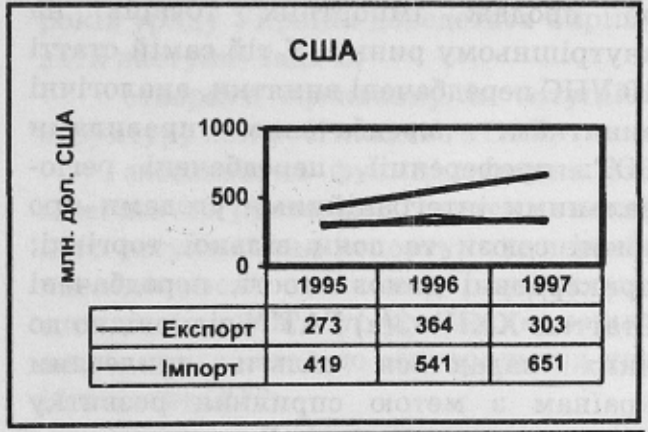
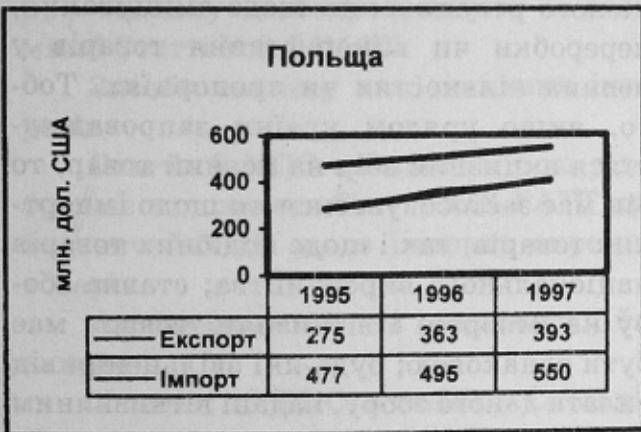
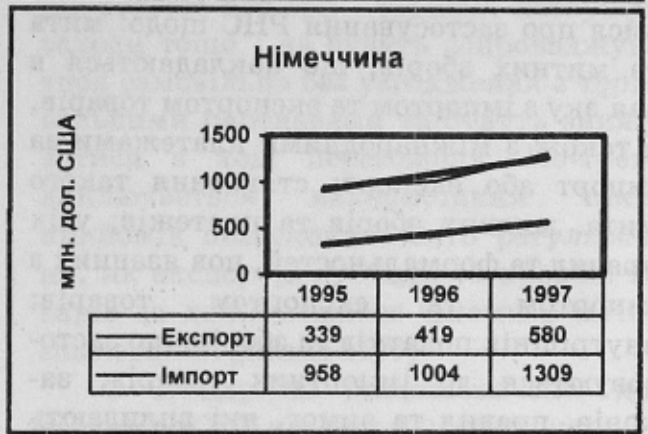
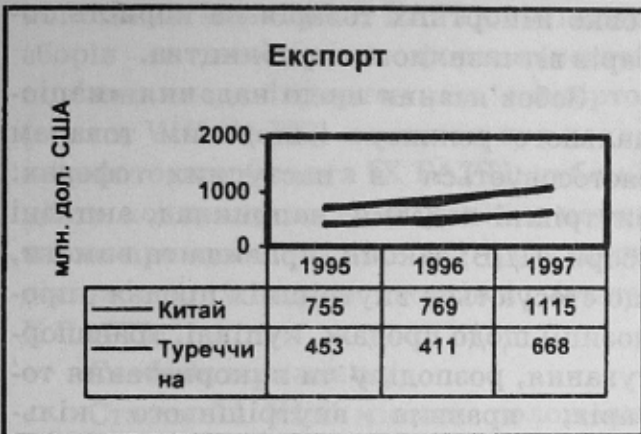
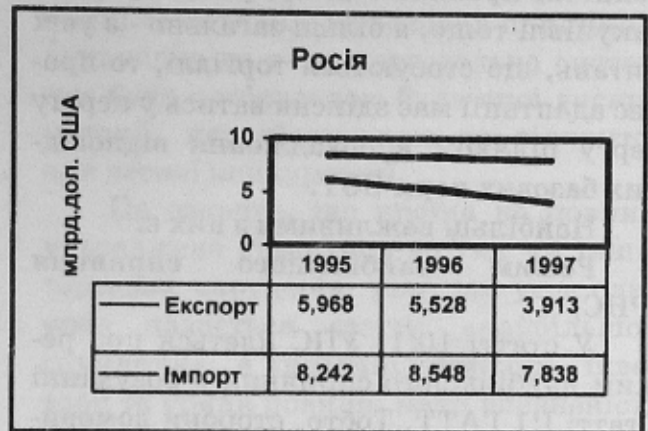
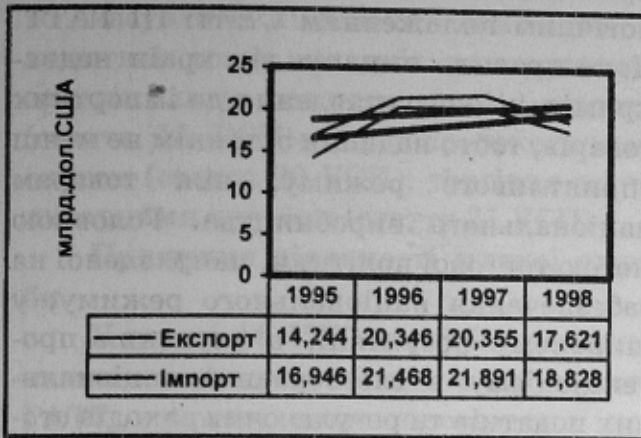
співробітництва. Членство ж в СОТ надасть Україні таких значних і необхідних їй переваг, як статус нації найбільшого сприяння та відповідний торговельний режим, а також використання механізмів СОТ у вирішенні міжнародних торговельних та інших спорів в сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Адаптація українського законодавства: взаємозумовленість принципів СОТ і ЄС

Відповідно до Стратегії інтеграції України до ЄС [3, с.1-4], адаптація законодавчих актів України до законодавства ЄС визначена як один з основних напрямків української політики, яка має забезпечити реалізацію стратегічної мети - входження України до ЄС як асоційованого члена. Робота з синхронізації та адаптації українського законодавства в цьому зв'язку має будуватись в рамках правової трансформації українського зовнішньоторговельного режиму відповідно до принципів ГАТТ/СОТ [1, с.2]. Це обумовлено двома основними причинами. По-перше, існує прямий зв'язок між положеннями УСП і договорами СОТ: УСП інкорпорує положення СОТ у статтях, пов'язаних із торговельними стосунками між Україною і ЄС. По-друге, проблеми, що повинна вирішити Україна і для вступу в СОТ і для виконання УСП аналогічні: в обох випадках вони пов'язані з установленням режиму найбільшого сприяння. Більш того, у статті 89 УПС зазначено, що при розгляді будь-якого питання стосовно положень, які посилаються на одну із статей ГАТТ, Рада з питань співробітництва (РПС) має брати до уваги максимально можливою мірою тлумачення, яку звичайно дається відповідній статті ГАТТ її Договірними сторонами.

У цілому, якщо говорити про наближення законодавства, передбачене статтею 5 УПС, у таких галузях як митна справа, непряме оподаткування,

Диаграма. Зовнішня торгівля України та тенденції її розвитку*

* Розрахунок по: Ukraine. Recent Economic Developments. – Washington: IMF. - P. 83, 86-88, 111, 114, 123, 128.

технічні правила і стандарти, державні закупівлі тощо, а більш загально - з усіх питань, що стосуються торгівлі, то процес адаптації має здійснюватись у першу чергу шляхом впровадження відповідних базових норм СОТ.

Найбільш важливими з них є:

Режим найбільшого сприяння (РНС)

У статті 10(1) УПС йдеться про режим найбільшого сприяння в розумінні Статті I:1 ГАТТ. Тобто, сторони домовилися про застосування РНС щодо: мита та митних зборів, що накладаються в зв'язку з імпортом та експортом товарів, а також з міжнародними платежами за імпорт або експорт; стягнення такого мита, митних зборів та платежів; усіх правил та формальностей, пов'язаних з імпортом та експортом товарів; внутрішніх податків та зборів, що застосовуються до імпортних товарів; законів, правил та вимог, які впливають на продаж імпортних товарів на внутрішньому ринку. У тій самій статті 10 УПС передбачені винятки, аналогічні виняткам, передбаченим правилами СОТ: преференції, передбачені регіональними інтеграційними угодами про митні союзи та зони вільної торгівлі; прикордонні домовленості, передбачені Статтею XXIV: 3(a) ГАТТ, відповідно до яких надаються пільги прилеглим країнам з метою сприяння розвитку прикордонної торгівлі; Генеральна система преференцій (ГСП), яка дає змогу сторонам ГАТТ відхилитися від принципів режиму найбільшого сприяння для надання преференційного, диференційного чи більш сприятливого режиму країнам, що розвиваються, з метою допомоги їх економічному розвитку.

Національний режим щодо внутрішнього оподаткування та регулювання

Положення статті 15 УПС стосовно «національного режиму» доповнюють

принципи РНС і відповідають аналогічним положенням Статті III ГАТТ. Дане правило вимагає від країн недискримінаційного ставлення до імпортних товарів, тобто надання останнім не менш сприятливого режиму, ніж товарам національного виробництва. Головною метою торгової політики, направленої на забезпечення національного режиму, у широкому розумінні, є усунення протекціонізму в застосуванні національних податків та регулюючих заходів стосовно імпортних товарів на користь товарів вітчизняного виробництва.

Зобов'язання щодо надання «національного режиму» імпортним товарам застосовується в наступних сферах: внутрішні податки, наприклад, акцизні збори, ПДВ; закони, правила та вимоги, що стосуються внутрішніх продаж, пропозиції щодо продаж, купівлі, транспортування, розподілу чи використання товарів; правила внутрішнього кількісного регулювання щодо змішування, переробки чи використання товарів у певних кількостях чи пропорціях. Тобто, якщо урядом країни запроваджується акцизний збір на певний товар, то він має застосовуватися як щодо імпортних товарів, так і щодо подібних товарів національного виробництва; ставка збору на імпортні і вітчизняні товари має бути однаковою; будь-які звільнення від сплати даного збору, надані вітчизняним виробникам, мають безумовно поширюватися й на подібні товари іноземного походження. Таким чином, коли відповідний податок стягується з імпортованих товарів в іншому розмірі або в інший момент, ніж з вітчизняних товарів, можна говорити, що має місце дискримінація імпортного товару.

Заборона кількісних обмежень імпорту

Відповідно до статті 14 УПС, торгівля між сторонами має бути вільна від кількісних обмежень, що відповідає

вимогам Статті XI ГАТТ щодо загально-го скасування кількісних обмежень, за винятком трьох випадків: використання заходів щодо захисту своїх інтересів (стаття 18 УСП); торгівля текстилем і одягом (стаття 20 УСП); торгівля сталеливарними виробами (стаття 21 УСП).

Принципи діяльності митної служби

У статті 16 УПС передбачено виконання сторонами цілого ряду правил ГАТТ, зокрема, щодо: проведення митної оцінки (стаття VII ГАТТ); стягнення зборів та виконання формальностей, пов'язаних з імпортом та експортом (стаття VIII ГАТТ); позначок про походження товару (стаття IX ГАТТ); публікації та контролю за дотриманням нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері торгівлі (стаття X ГАТТ).

Свобода транзиту

Стаття 11 УПС містить положення про взаємну свободу транзиту в розумінні Статті V:2-5 ГАТТ.

Засоби захисту національних інтересів

Стаття 8 УПС значною мірою відображає положення Статті XIX ГАТТ про надзвичайні дії щодо імпорту окремих товарів.

Антидемпінгові та компенсаційні заходи

У статті 19 УПС, а також у Спільній Декларації стосовно статті 19 визначено, що ця стаття не обмежує застосування сторонами антидемпінгових та компенсаційних заходів відповідно до Статті VI ГАТТ.

Навіть короткий і далеко не вичерпний огляд положень УПС показує, що угода містить велику кількість зобов'язань у сфері торгівлі товарами та послугами, які мають виконуватися в розумінні відповідних положень ГАТТ. При цьому, загальною метою для торгівлі як товарами, так і послугами, є скасування здебільшого усіх видів дискримінації в

торгівлі. У основі цих документів повинні лежати кілька базових принципів, відповідно до яких торговельна система має бути позбавленою будь-якої дискримінації, передбачуваною та відкритою для чесної конкуренції.

Це означає, що країна не повинна упереджено ставитися до тих чи інших торгових партнерів, тому що усім однаково надається статус «найбільшого сприяння», а іноземні компанії, інвестори та уряди повинні мати впевненість, що торгові бар'єри - тарифи, нетарифні заходи тощо - не будуть запроваджуватися самовільно без узгодження з торговельними партнерами та будуть знижуватися в ході переговорів. По-третє, виключається використання таких прийомів позаекономічного регулювання, як експортні субсидії та продаж товарів за демпінговими цінами з метою завоювання ринків збуту.

З огляду на вищезазначене, для вступу до СОТ протягом найближчих 2-3 років уряду України доведеться вирішувати наступні задачі:

- створити ефективну інституційну структуру співробітництва з СОТ;

- забезпечити функціонування економічно обгрунтованої системи тарифного регулювання імпорту, що передбачає поступове зниження рівня ставок митних тарифів, з урахуванням можливості, приєднання до секторальних угод і ініціатив СОТ;

- спростити структуру імпорتنних тарифів;

- уніфікувати ставки акцизних зборів на імпортні і вітчизняні товари;

- забезпечити застосування нетарифних обмежень імпорту й експорту відповідно до норм СОТ;

- реформувати системи сертифікації і стандартизації, застосування санітарних і фітосанітарних заходів;

- реформувати системи внутрішньої підтримки сільського господарства;

- визначити подальші кроки по лібералізації окремих секторів страхових

послуг, послуг зв'язку, транспортних, фінансових тощо;

- удосконалити систему митної оцінки;

- створити діючу систему охорони і захисту прав на інтелектуальну власність, авторських і суміжних прав; а також ряд інших задач, що виникають у процесі вступу.

Якщо коротко визначити нинішній статус переговорного процесу вступу України в СОТ, то можна сказати, що Україна ще знаходиться на етапі вивчення фактів про її торговий режим. Крім того, не досягнуто вагомих успіхів у проведенні двосторонніх переговорів. На сьогоднішній день не завершено переговори з жодною із зацікавлених країн.

Причиною такої ситуації може бути економічна ситуація, яка призводить до нестабільності законодавчої бази в сфері зовнішньоекономічної діяльності, а також до непередбачуваності і непослідовності при прийнятті нових законів, постанов уряду й інших нормативних документів. При цьому нове законодавство часто не відповідає вимогам СОТ. Крім того, бракує координаційних зусиль уряду і парламенту в питанні тактики і стратегії вступу в СОТ. Можна відзначити, що питання про вступ України в СОТ жодного разу не розглядалося в Верховній Раді. Зрозуміло, що це не сприяє процесу гармонізації українського законодавства з нормами СОТ, а в подальшому може створити проблеми при ратифікації й імплементації Протоколу про приєднання до СОТ.

Проте, крім цих і цілого ряду технічних причин, існує глобальна проблема трансформації самої системи зовніш-

ньої торгівлі України і пов'язаних із цим секторів національної економіки. Як показує наведений вище аналіз стану та динаміки зовнішньої торгівлі, здійснення зовнішньоторговельної діяльності дотепер не узгоджено з базовим принципом ринкової економіки - принципом «порівняльної переваги». Натомість, зовнішня торгівля - це лише відбиток неконкурентноспроможності української економіки.

Список літератури

1. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ). - К.: Міністерство економіки України, 1999.- 58 с.
2. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС). - К.: Верховна Рада, 1998. - 43 с.
3. Указ Президента України від 11.06.99 №6 5/98//Ліга. - 1999. - №6. - С.3-8.
4. Основні показники економічного і соціального стану України, 1996-2000 роки / Основні макроекономічні показники, 1996-2000 // Національний банк України. - Київ: НБУ, 2000. - 196 с.
5. Designing New Trade Policies in the Transition Economies. - Paris: OECD, 1997. - 213 с.
6. Grabbe, H., Hughes, K. Enlarging the EU Eastwards. - London: The Royal Institute of International Affairs, 1998. - 190 с.
7. Leading Exporters and Importers in World Merchandise Trade (Excluding Intra-EU Trade). - Geneva: WTO, 1998. -
8. Ukraine. Recent Economic Developments. - Washington: International Monetary Fund.